

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ МЕТОДОЛОГІЇ КОЗАЦЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ: З ДОСВІДУ
ДРАГОМАНІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

УДК 37.091.33:37.017.4]:94:355(477)“14/17”]:378.4(477.411)*УДУімМ.Драгоманова
DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.314158>

Світлана Кушнірук, доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
Тарас Олефіренко, кандидат педагогічних наук, професор,
професор кафедри технологічної освіти
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ МЕТОДОЛОГІЇ КОЗАЦЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ: З ДОСВІДУ
ДРАГОМАНІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Дослідження покликане розкрити концептуальні засади формування феномену українського козацтва як важливого соціально-економічного, військово-політичного, культурно-релігійного чинника консолідації української нації та становлення Української держави; представлено результати впровадження наукових досліджень, висвітлення і поширення результатів науково-дослідницької роботи в галузі історії педагогіки лабораторії козацької педагогіки (лабораторії народної педагогіки) при кафедрі педагогіки (теорії та історії педагогіки) УДУ (НПУ) імені Михайла Драгоманова, яку очолював з 1987 р. Ю. Руденко.

У статті здійснено спробу осмислення здобутків драгоманівського університету у справі відродження, наукового обґрунтування та практичного інтегрування у систему сучасного освітнього процесу ідей козацької педагогіки.

Ключові слова: козацька педагогіка; скіф; козак; феномен; драгоманівський університет; кафедра педагогіки.

Літ. 7.

Svitlana Kushniruk, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor,
Head of the Pedagogy Department,
Mykhaylo Drahomanov Ukrainian State University
Taras Olefirenko, Ph.D. (Pedagogy), Professor,
Professor of the Technological Education Department,
Mykhaylo Drahomanov Ukrainian State University

CONCEPTUALIZATION OF THE METHODOLOGY OF COSSACK PEDAGOGY: FROM
THE EXPERIENCE OF DRAHOMANIV UNIVERSITY

The study is devoted to the elucidation of the conceptual foundations of the formation of the phenomenon of Ukrainian Cossacks as an important socio-economic, military-political, cultural-religious factor of the consolidation of the Ukrainian nation and the formation of Ukrainian statehood; the results of the implementation of scientific research, coverage and dissemination of the results of research work in the field of history of pedagogy of the laboratory of Cossack pedagogy (laboratory of folk pedagogy) at the Department of Pedagogy of Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, headed by Yu. Rudenko since 1987, are presented. The article attempts to understand the achievements of Dragomanov University in terms of revival, scientific justification and practical integration of the ideas of Cossack pedagogy into the system of the modern educational process. The historical prerequisites of the emergence, traditions, prospects of revival and peculiarities of the introduction of the Cossack education system are determined. The conceptual foundations of Cossack pedagogy as a unique phenomenon of world culture are substantiated. The role of patriotism in the formation of national self-awareness of the people has been proven. The specificity of patriotic education regarding the formation of a person of culture, a citizen, a patriot as a spiritual heir, creator and defender of life has been clarified. Attention is focused on the role of the Cossacks in the creation of Zaporozhian Sichcha as a center, a spiritual center of the ethnogenesis of Ukrainians, a powerful generator of Ukrainian statehood, a universal national idea. The problems of the spiritual and moral potential of Cossacks in the context of the history of European social and educational processes, the national-patriotic education of students based on the traditions of Ukrainian Cossack pedagogy are updated. The Cossack-knight spirituality is defined as one of the highest peaks of national spirituality, a saving phenomenon in the history of the native people.

Keywords: Cossack pedagogy; Cossack; phenomenon; Dragomanov University; Department of Pedagogy.

Постановка проблеми. Проблема утвердження національної ідеї є засадничою в історичному розвитку народу. Козацтво протягом тривалого часу було основною силою і формою об'єднання українського суспільства. Ко-

зацька доба створила глибоко різноманітну духовність, яка стала вершиною української національної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні проблеми виховання на сучасному етапі

розвитку українського суспільства досліджують І. Бех, К. Журба, Ж. Петрочко та ін.

Предметом наукових розвідок В. Голобуцького, А. Кашенка, В. Смоля, Т. Чухліба, В. Щербака, Д. Яворницького та ін. є феномен українського козацтва як важливого чинника консолідації української нації. Роль і місце українського козацтва в історії утвердження української державності аналізувалися і дослідниками народної педагогіки: Д. Вишневським, М. Стельмаховичем, С. Сявавко та ін.

У наукових працях Ю. Руденка, О. Губка, В. Кузя осмислюються історичні передумови виникнення, традиції, перспективи відродження і особливості впровадження системи козацького виховання; обґрунтовуються концептуальні основи козацької педагогіки.

Мета статті – здійснити спробу осмислення здобутків драгоманівського університету у справі відродження, наукового обґрунтування та практичного інтегрування у систему сучасного освітнього процесу ідей козацької педагогіки.

Методологічну основу дослідження забезпечили **методи** теоретичного аналізу, синтезу, індукції та дедукції; порівняльно-історичні методи дали змогу дослідити вплив козацької педагогіки на розвиток національної самосвідомості, ідентифікація й самовизначення; усі ці методи уможливили з'ясувати своєрідність розвитку досліджуваного феномену у різні історичні періоди, враховуючи сукупність чинників й загальні тенденції розвитку.

Виклад основного матеріалу. Цікавість освітянської спільноти і всього українського суспільства до досвіду козацької педагогіки зумовлена, на нашу думку, з-поміж іншого, необхідністю пошуку актуальних, відповідних реаліям сьогодення форм і методів виховної роботи. Зокрема, виховання патріотизму як архінеобхідної для збереження української державності якості особистості.

Патріотизм є основою національної самосвідомості народу, що виражається в ідентичності з минулим, сьогоденням і майбутнім своєї Батьківщини, її традиціями, стереотипами, цінностями. При всьому різноманітті його особливостей і проявів, патріотизм виступає формою та ресурсом формування української громадянської ідентичності, що дозволяє кожній людині діяти й орієнтуватися у межах особливого внутрішнього простору сенсів життя і ціннісних орієнтацій. У цьому просторі здійснюється: по-перше, зв'язок традицій та сучасності; по-друге, у ньому зберігається така культурна цілісність, у межах якої можливі як національна ідентифікація і самовизначення, так й ефективність соціалізації підростаючих поколінь громадян України.

В умовах воєнного стану особливості та зміст патріотичного виховання ґрунтуються на ідеї слу-

жіння Батьківщині й спрямовані на збереження національної самосвідомості, забезпечення взаємозв'язку між минулим, сьогоденням і майбутнім, формування світогляду та культури поведінки молоді людини як громадянина, патріота, духовного спадкоємця, творця і захисника життя. Окреслена вище своєрідність патріотичного виховання молоді повною мірою відображає утілення основних положень філософії козацтва щодо відданості козаків-патріотів інтересам рідної землі.

Український державний університет багато років має честь називатися ім'ям великого Михайла Драгоманова, якого наш народ шанує за високий інтелект у поєднанні з чесністю і самовідданою мужністю. Осмислення минулого й історичної долі українського народу, прагнення пробудити й активізувати національну свідомість, спрямувати громадсько-політичну діяльність еліти українського народу – абсолютний пріоритет громадських, культурно-освітніх і наукових інтересів Михайла Драгоманова [2], які самовіддано намагаються нести упродовж років і десятиліть й усі члени великої драгомановської родини.

Здійснюючи дослідження щодо ролі козацтва в історії України, Драгоманов наголошував на тому, що епоха козацтва мала неабиякий вплив на всю подальшу її історію, адже саме тоді з точки зору українського народу сформувалася особливості, пов'язані з принципами соціально-економічних відносин, автономії, розвитку культури та відносин з іншими народами [1, 74].

Євген Маланюк у книзі “Нариси з історії нашої культури” писав, що “козацтво було максимальним націєвірним напруженням цього народу, цілої Батьківщини. Це була тотальна мобілізація всіх духовних і матеріальних, моральних і соціальних, культурних і політичних ресурсів” [5].

Красномовно і ствердно сказав про козацтво В. Берека: “Козацтво – це героїка, скарбниця високої духовності наших предків, джерело натхнення в боротьбі за свободу й незалежність, це вершина військової майстерності українського народу. Так, справді, в минулому України неможливо знайти якесь інше явище, що так глибоко й різнопланово вплинуло на історичну долю всього народу” [2, 7].

В умовах іноземного панування та несформованості власної національної держави український народ упродовж століть намагався забезпечити собі гідне існування та розвиток. Шукаючи шляхи та форми для захисту та самозахисту, народ перетворив козацтво на могутню збройну силу, що, як відомо, є однією з основних ознак держави. Таким чином, козацтво запропонувало ідею державності, яка згодом була втілена на теренах Запорізької Січі. Як зазначають Ю. Руденко та О. Губко, “створена в першій половині XVI ст. запорозькими козаками, які були авангардом українського козацтва, Запо-

різька Січ із військового центру розвинулась у своєрідне державне утворення – козацьку християнську православну демократичну республіку, яка мала демократичний соціально-політичний устрій, особливу військову організацію, своєрідний життєвий уклад, побут і звичаї” [7]. Козаки врятували український народ від геноциду з боку Османської імперії та її васального Кримського ханства, які у XVI ст. посилювали агресивні напади, що загрожували розвитку всієї Європи. Найбільше від агресорів потерпала Україна, де вбивали старих і дітей, брали в полон молодих і здорових чоловіків і жінок – цвіт української нації, дівчат продають у гареми, а підлітків віддають у яничари. Український народ перебував під загрозою знищення. Натомість, під захистом могутніх збройних сил козацьких держав – Гетьманської України та “козацької християнської республіки” – Запорізької Січі – відбувалося Велике Українське Відродження (XVI–XVIII ст.). Розвиток економіки, культури, науки формували національну освіту та систему виховання [7].

Упродовж століть Запорізька Січ була духовним центром етнографії українського народу, могутнім генератором української державності, її соборності, слугувала національній ідеї. За інтелектуальною, духовно-етичною та гуманітарною спрямованістю, повним вираженням принципу народовладдя і суверенітету вільної особи, братерської єдності громадян – козаків Запорізька Січ була унікальною соціально-державною інституцією.

Справжній син України, перший президент і видатний історик М. Грушевський говорив, що велика Козацька доба відіграла особливу і важливу роль в історії нашої країни. Українське козацтво, духовне і військово, його основа – Запорізька Січ, глибоко прищепили дух самостійницького націоналізму українців і винесли його на багато висот світу.

Українського козака називають взірцевим представником нашого народу, зазначаючи, що “...це ідеал, національний архетип людини”. Життя, освітньо-виховна та військово-політична діяльність козаків, найтонші нюанси думки та духовного життя людей, які своїми іменами увійшли до скарбниці вітчизняної та світової історії і культури, сформували в свідомості й світогляді наших сучасників щось глибинне, неповторне, історично стійкий внутрішній світ, склад характеру, козацькі філософію та ідеологію.

Історична потреба у формуванні освіченого, духовно багатого, мужнього, фізично здорового та шляхетного народу, представники якого палко любитимуть Україну і боротимуться з іноземними загарбниками, виникла з метою захисту, збереження свободи й незалежності рідного роду,

поглиблення національної ідентичності українців, їх утвердження у світі.

І тут ми прослідковуємо неабияку подібність із нашим сьогоденням, яке так само, як і кілька століть тому, потребує від своїх громадян сили духу, сміливості, жертвовності, які уможливають збереження держави, її цілісності та незалежність.

Українському козацтву вдалося опанувати й одночасно синтезувати українську етноментальність, втілюючи її змістову та функціональну цілісність у здатність людини переборювати духовні випробування. Відновивши на основі етноментальних основ козацького буття культурно-історичні формоутворення й архетипи етнокультури, козацтво отримало власний особливий тип української ментальності, який розкрився у всіх сферах духовної культури українського козацтва [4, 29]. А. Лугова наголошує, що “саме козак, навіть у найскрутніші для України часи, плекав у своїм “туляй-полі” ідею самостійності, без якої неможливе було повноцінне формування українського етносу, закладав наріжний камінь у фундамент української ідеї. Не дивно, що козацтво, злетівши на гребінь національної історії й навіть етногенезу, було свідоме щодо своєї ролі в житті українського суспільства й визначало не лише лінію політичного розвитку, але й нові художні смаки...” [4, 103].

Багатовіковий визвольний козацький рух породив унікальне явище не лише української та східнослов'янської, але й світової культури – козацьку педагогіку, яку з 1987 р. почали творчо відроджувати працівники лабораторії народної педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, яку тоді очолював кандидат педагогічних наук, доцент, нині доктор педагогічних наук, професор Юрій Дмитрович Руденко, який у своїх працях і статтях висвітлював окремі аспекти проблем розробки наукових основ української школи та системи національного виховання, підґрунтя яких становить формування у свідомості й культурі поведінки молоді основ патріотизму та громадянськості, національного характеру і світогляду. Цими питаннями учений-педагог опікується упродовж усієї своєї наукової діяльності.

Термін “козацька педагогіка” охоплює зміст, світоглядну спрямованість і національно-виховні традиції українського народу, що їх він плекав упродовж віків з метою забезпечити ефективність захисту рідної землі від постійних загарбницьких чужоземних набігів, розумового та фізичного виховання підрастаючих поколінь, основу яких становлять непокоря ворогам, подвижництво та героїзм. Це поняття охоплює систему наукових знань і суспільної освіти, ідей та інших цінностей, яким упродовж щонайменше 500 років належало чільне місце в системі національної освіти та виховання.

Козацька педагогіка втілює основні принципи у формуванні державницько-націєтвірної спрямованості свідомості підростаючого покоління, зокрема виховання у культурі поведінки учнівської молоді високих лицарських чеснот, уміння спростовувати псевдонаукові ідеї, теорії та підходи, що послаблюють єдність нашого суспільства, взаємопідтримку і взаємодопомогу громадян України та представників її національних меншин. Як обґрунтовують автори посібника “Козацька педагогіка і навчально-виховний процес у закладах освіти”, “у центрі козацької педагогіки – ідеал вільної й незламної у своїх прагненнях до свободи людини, яка на основі вітчизняних традицій у громадському та політичному житті країни розвиває власну культуру й економіку, будує підвалини незалежної держави. Козацька виховна мудрість плекає умовлений конкретними історичними обставинами тип українця, який свято охороняє традиційні родинні та загальнонаціональні цінності” [6, 29].

У 2000 р. з метою забезпечення виконання наукових досліджень, висвітлення та поширення результатів науково-дослідницької роботи в галузі історії педагогіки при кафедрі педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова була створена лабораторія козацької педагогіки, яку, як і 1987 р. очолив професор Ю. Руденко. Ініційовані лабораторією дослідження стали підґрунтям для написання кандидатських і докторських дисертацій з проблем національно-патріотичного виховання; укладання навчально-методичних посібників (а саме: “Козацька педагогіка”, “Виховання національно свідомої особистості”, “Основи сучасного українського виховання”, “Українська козацька педагогіка” тощо) та розробки навчальних програм з теорії виховання.

Очолована Юрієм Дмитровичем лабораторія надавала постійну наукову, методичну і організаційну підтримку з проблем патріотичного і громадянського виховання учнів та загартування їх характеру на основі козацьких традицій педагогічним колективам Києва (загальноосвітні школи № 9, 93, 150, 235), а також дитячим і молодіжним організаціям (“Січ”, “Молода СІЧ” тощо).

Непереможні ідеї козацької педагогіки по-особливому пролунали на Міжнародному культурно-мистецькому фестивалі “Козацькій славі жити у віках”, який відбувався під патронатом Інституту козацтва Інституту історії НАН України, Відкритого міжнародного університету розвитку людини “Україна”, Національної спілки краєзнавців України та інших авторитетних організацій 24–25 червня 202 р. на теренах відомої сьогодні на весь світ нескореній Бучі.

Активну участь у його організації і проведенні брали Юрій Дмитрович Руденко та доцент кафедри

педагогіки педагогічного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова Леся Порядченко.

Кафедра педагогіки, очолювана сьогодні доктором педагогічних наук, професором Світланою Кушнірук, продовжує розвивати важливі для сьогодення України ідеї козацької педагогіки. Так, започатковано Всеукраїнський науково-практичний семінар-дискусію “Козацька педагогіка в реаліях сучасної української освіти: проблеми та виклики”. Наприкінці 2023 р. відбулося перше засідання, на якому були актуалізовані проблеми духовно-морального потенціалу козацтва в контексті історії європейського суспільного та освітнього процесів, національно-патріотичного виховання студентства на традиціях української козацької педагогіки, ресурсної складової молодіжних та дитячих рухів як суб’єктів позашкільної виховної практики та ін.

Висновки. Сучасна українська молодь, яка своїми беззаперечними ідеалами визнає незалежну, демократичну, правову, гуманістичну Україну, соборну й міцну українську націю, глибоку духовність та добробут корінних народів, консолідацію представників усіх національностей, які складають українське суспільство, глибоко усвідомлюючи, що козацька лицарська духовність є однією з найвищих вершин національної духовності, рятівним явищем в історії рідного народу [2, 90] і залишається таким і до сьогодні. Тож, драгоманівці з честю і гідністю продовжують реалізовувати свою високу освітню місію, спрямовуючи молоді покоління на стежину мудрості, героїзму, самовідданої любові до Батьківщини, як колись це робили наші славні козаки!

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванова Л.Г. Михайло Драгоманов про роль козацтва в історії України. *Теоретична спадщина Михайла Драгоманова в сучасних вимірах*: збірник статей викладачів кафедри історії України НПУ імені М.П. Драгоманова. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. С. 73–94. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/2174?show=full>
2. Козацька педагогіка і навчально-виховний процес у закладах освіти: науково-методичний збірник / укладачі: В.С. Берека, І.К. Гіджеліцький, Н.М. Орловська. Кам’янець-Подільський: Видавель ПП Зволейко Д.Г., 2018. 472 с.
3. Козуб Л. Погляди М.П. Драгоманова на розвиток українського національного руху в першій половині XIX століття. *Етнічна історія народів Європи*. 2001. Вип. 10. С. 95–98.
4. Лугова Т.А. Роль козацтва у формуванні української ментальності та його усвідомлення в українському вертепному театрі. 2012. URL: https://www.researchgate.net/publication/330325123_ROL_KOZACTVA_U_FORMUVANNI_UKRAINSKOI_MENTALNOSTI_TA_JOGO_USVIDOMLENNIA_V_UKRAINSKOMU_VERTEPNOMU_TEATRI_THE_ROLE_OF_COSSACK_IN_FORMING_UKRAINIAN_MENTALITY_AND_ITS_NOTIFICATION_IN_UKRAINIAN_VERTEP_THEATRE

5. Маланюк Є.Ф. Нариси з історії нашої культури. Київ : Обереги, 1993. 79 с.

6. Піщанська В.М. Етнокультурна ментальність і духовна культура козацтва в контексті українського бароко. *Мистецькознавчі записки*. 2017. Вип. 32. С. 23–30.

7. Українська козацька педагогіка: витoki, духовні цінності, сучасність / Ю. Руденко, О. Губко. Київ : МАУП, 2007. 384 с.

REFERENCES

1. Ivanova, L.H. (2011). Mykhailo Drahomanov pro rol kozactva v istorii Ukrainy [Mykhailo Drahomanov on the role of the Cossacks in the history of Ukraine]. *The theoretical heritage of Mykhaylo Drahomanov in modern dimensions: A collection of articles by teachers of the Department of History of Ukraine at the M.P. Drahomanov / National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov*. Kyiv, pp. 73–94. Available at: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/2174?show=full> [in Ukrainian].

2. Kozatska pedahohika i navchalno-vykhovnyi protses u zakladakh osvity : naukovy-metodychnyi zbirnyk (2018). [Cossack pedagogy and educational process in educational institutions]. (Ed.). V.Ie. Bereka, I.K. Hidzhelitskyi, N.M. Orlovsk. Kamianets-Podilskyi, 472 p. [in Ukrainian].

3. Kozub, L. & Pohliady, M.P. (2001). Drahomanova na rozvytok ukrainskoho natsionalnoho rukhu v pershii polovyni XIX stolittia [Views of M. P. Dragomanov on the develop-

ment of the Ukrainian national movement in the first half of the 19th century]. *Ethnic history of the peoples of Europe*. Vol. 10. pp. 95–98. [in Ukrainian].

4. Luhova, T.A. (2012). Rol kozactva u formuvanni ukrainskoi mentalnosti ta yoho usvidomlennia v ukrainskomu verstepnomu teatri [The role of Cossacks in the formation of the Ukrainian mentality and its realization in the Ukrainian nativity theater]. Available at: https://www.researchgate.net/publication/330325123_ROL_KOZACTVA_U_FORMUVANNI_UKRAINSKOI_MENTALNOSTI_TA_YOGO_USVIDOMLENNIA_V_UKRAINSKOMU_VERSTEPNOMU_TEATRI THE ROLE OF COSSACK IN FORMING UKRAINIAN MENTALITY AND ITS NOTIFICATION IN UKRAINIAN VERTEP THEATE [in Ukrainian].

5. Malaniuk, Ye. F. (1993). *Narysy z istorii nashoi kultury* [Essays on the history of our culture]. Kyiv, 79 p. [in Ukrainian].

6. Pishchanska, V.M. (2017). Etnokulturna mentalnist i dukhovna kultura kozactva v konteksti ukrainskoho baroko [Ethnocultural mentality and spiritual culture of the Cossacks in the context of the Ukrainian Baroque]. *Art history notes*. Vol. 32. pp. 23–30. [in Ukrainian].

7. *Ukrainska kozatska pedahohika: vytyky, dukhovni tsinnosti, suchasnist* (2007). [Ukrainian Cossack pedagogy: origins, spiritual values, modernity]. (Ed.). Yu. Rudenko, O. Hubko. Kyiv, 384 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.09.2024

“Аби вдосконалити розум, треба більше роздумувати, ніж завчати”.

Рене Декарт
французький філософ, фізик

“З усіх дарів провидіння самий милосердний і дорогоцінний – наше незнання того, що нас чекає попереду”.

Артур Конан Дойл
британський письменник

“Серйозне прагнення до будь-якої мети – вже половина успіху в її досягненні”.

Вільгельм Гумбольдт
німецький філолог, філософ

“У людини є три шляхи, щоб чинити розумно: найблагодніший – роздум, найлегший – наслідування, найгірший – досвід”.

Конфуцій
давньокитайський філософ

“Ідіть впевнено у напрямку до мрії. Живіть тим життям, яке ви самі собі придумали”.

Генрі Девід Торо
американський письменник

